
R a s p r a v e

UDK: 22:232.3:233.1:241.1:248
Izvorni znanstveni rad
Primljeno 8/2007.

BIBLIJSKI I TEOLOŠKO-DUHOVNI VID RADA*

Jure Zečević, Zagreb

Sažetak

Čovjekov rad se kao viševrsna i višedimenzionalna stvarnost može cjelovitije sagledati tek objedinjavanjem različitih vidova pod kojima je proučavan i motren. Ovom radu nije prvenstveni cilj dati prikaz neke cjelovite i sustavne teologije i duhovnosti rada, nego teološki istražiti pojedina danas raspravljana i stoga relevantna pitanja biblijske i duhovne dimenzije rada, odnosa molitve i rada, među ostalim i pod vidom praktične primjene u okolnostima suvremenog načina života, te izvornim promišljanjima, sintezama i izričajima pridonijeti komplementarnom upotpunjenju multidisciplinarnog sagledavanja duhovnosti ljudskog rada. Rad pri tome ima i određenu univerzalnu i ekumensku crtu, koja se ne sastoji toliko u eksplicitnom tretiranju univerzalnih i ekumenskih tema, koliko u prožetosti cijeloga rada takvim pristupom, čime se želi omogućiti razumijevanje i relevantnost autorovog razmatranja teme rada i izvan judeo-kršćanskih svjetonazorskih sredina.

Ključne riječi: rad, teologija rada, duhovnost rada, akcija, kontemplacija, trajna molitva.

* Rad je za objavljivanje priređeno autorovo izlaganje na "Studijsko-kulturalnim danima" Sustavnog studija duhovnosti (Zagreb), održano u Hrvatskoj Kostajnici 1. svibnja 2007. godine.

UVOD

Čovjekov rad se kao viševrsna i višedimenzionalna stvarnost nikada ne može u potpunosti sagledati i obuhvatiti.¹ Ipak ona se može cjelovitije sagledati objedinjavanjem različitih partikularnih vidova pod kojima je motrena i proučavana. Pristupi radu pod biblijskim i duhovno-teološkim vidom legitimni su partikularni znanstveni pristupi, komplementarni s drugim pristupima višeslojnoj stvarnosti rada. Ovaj svoj rad o navedenoj temi shvaćam stoga kao pokušaj doprinosa osvjetljavanju duhovne dimenzije ljudskog rada samo pod djelomičnim vidovima, u okviru njenog šireg komplementarnog multidisciplinarnog proučavanja i u svrhu njenog što cjelovitijeg sagledavanja.

1. BIBLIJSKI PRISTUP RADU

U pogledu biblijskoga pristupa radu napominjem da mi u ovom radu nije cilj kontekstualno predstavljanje svih biblijskih mjesta koja govore o radu, niti predstavljanje najnovijih egzegetskih istraživanja o literarnim vrstama i tradicijama kojima ta mjesta pripadaju – to prepuštam kompetentnom bavljenju biblijskih stručnjaka – nego mi je prvenstveni cilj, polazeći od Biblije kakva ona u konačnici danas jest, identificirati bit i okosnicu biblijskog odnosa prema radu, u svrhu njegovog znanstveno objektivnog predstavljanja, među ostalim i radi njegovog duhovno-edukativnog korištenja kao relevantnog i uravnoteženog orijentira za suvremene “praktikante” duhovnosti (rada) i njihove prakse.

1.1. *Pristup radu u Starom zavjetu*

Kada se govori o *biblijskom* poimanju rada, valja ponajprije imati u vidu da u Bibliji ne treba tražiti sustavni nauk o radu kao

¹ Brojni su opisi i definicije rada, no može se reći da se radom najčešće naziva svako zauzimanje kojim se čovjek bavi. Papa Ivan Pavao II. u svojoj enciklici *Laborem exercens* piše: “Riječ ‘rad’ označava svako čovjekovo djelovanje bez obzira na značaj i okolnosti toga djelovanja. Drugim riječima, tim se imenom označava svaka ljudska djelatnost koja se smatra ili mora smatrati radom među tolikim mnogobrojnim oblicima djelatnosti za koje je čovjek sposoban i prema kojima je sklon uslijed svoje naravi i snagom svojega čovjštva.”: Ivan Pavao II., *Laborem exercens (Radom čovjek)*, u: M. Valković, *Sto godina katoličkoga socijalnog nauka*, Zagreb, 1991., str. 467.

individualno, lokalno i globalno precizno organiziranoj sastavnici ljudskog života. Biblijski pristup radu je egzistencijalan, polazi od stvarnog života te biblijsko razmišljanje i savjetovanje u pogledu čovjekovog odnosa prema radu želi pridonijeti kvalitetnom uređenju života konkretnog čovjeka pojedinca i konkretnog (izraelskog) društva. Rad u Bibliji biva sagledavan prvenstveno u kontekstu održavanja čovjekovog zemaljskog života² i suradnje s Bogom, Stvoriteljem, na čemu se temelji i ocrtava vrijednost i značaj svakoga rada.

Osobito stariji, tzv. "drugi izvještaj o stvaranju" (Post 2, 7-25), pokazuje Boga koji radi, čini, pravi, koji prvo "izrađuje" čovjeka "od praha zemaljskog" i koji mu potom udahnuje svoj dah života, životnu snagu koja oživljuje čovjeka i omogućuje mu da i sam dalje djeluje, radi, pravi...³ Od Boga "izrađeni" čovjek može dalje raditi i djelovati autonomno. Tako npr. stvorenjima koja je načinio imena ne daje Bog, nego čovjek: "Tada Jahve, Bog, načini od zemlje sve životinje u polju i sve ptice u zraku i predvede ih čovjeku da vidi kako će koju nazvati, pa kako koje stvorenje čovjek prozove, da mu tako bude ime" (Post 2, 19-20).

Prema Bibliji čovjek nije samo muškarac nego i žena: "Na svoju sliku stvori Bog čovjeka, na sliku Božju on ga stvori, muško i žensko stvori ih" (Post 1, 27). Budući da se nakon stvaranja svega ostaloga čovjeku nije našla pomoć kao što je on,⁴ Bog se "ponovno daje na posao":⁵ "Tada Jahve, Bog, pusti tvrd san na čovjeka te on zaspao, pa mu izvadi jedno rebro, a mjesto zatvori mesom. Od rebra što ga je uzeo čovjeku napravi Jahve, Bog, ženu pa je dovede čovjeku" (Post 2, 21-22). Neovisno o interpretacijama slike o oblikovanju žene iz čovjekovog rebra⁶ očito je da je i žena rezultat Božjeg rada.

² Na tragu biblijske teologije rada Papa Ivan Pavao II. započinje svoju encikliku o radu, *Laborem exercens*, upravo tim naglaskom: "Radom čovjek mora priskrbljivati svagdanji kruh..."; *isto*, str. 467.

³ "Jahve, Bog, **napravi** čovjeka od praha zemaljskog i u nosnice mu udahne dah života. Tako postane čovjek živa duša. I Jahve, Bog, zasadi vrt na istoku, u Edenu, i u nj smjesti čovjeka koga je **napravio**" (Post 2, 7-8) (istaknuo J. Z.).

⁴ "No čovjeku se ne nađe pomoć kao što je on" (Post 2, 20).

⁵ "Stoga se Bog ponovno daje na posao. Opet on sam radi.", T. Vojnović, *Upoznajmo Bibliju*, u: Zvonik (Subotica), VIII (2001), br. 4 (78), str. 11.

⁶ "Stvaranje žene iz rebra čovjekova samo je slika. Pisac time želi pokazati bitnu združenost i zajedništvo muškarca i žene u Stvoriteljevoj namisli. Kad je čovjek prepoznao ženu, prepoznao je u njoj sebe.", *usp. isto*.

Stoga se s pravom može zaključiti da je u Bibliji čovjek u najdoslovnijem smislu Božji "ručni rad": "Tvoje me ruke stвориše i oblikovaše" (Ps 119, 73). Svijest da i sam Bog radi oduzima radu kao takvome bilo kakvu negativnu konotaciju i čini ga uzvišenom, dostojanstvenom, "božanskom" aktivnošću. Čovjek koji radi (radnik), nalikuje Bogu koji radi (Radniku) i u radu ne može biti ničega ponižavajućeg niti negativnog.

Sam rad prema tome nipošto nije kazna i posljedica istočnoga grijeha,⁷ nego Božje svojstvo i Božja volja za čovjeka očitovana još prije "pada" u grijeh,⁸ radi održavanja stvorenja: "Jahve, Bog, uzme čovjeka i postavi ga u edenski vrt da ga obrađuje i čuva" (Post 2, 15).⁹ Čovjek je dakle u vrt stavljen s određenom svrhom i zadaćom, te je pozvan tomu udovoljiti. Vrt, odnosno zemlja nisu još dovršeni i savršeni. Orađivati i, s usljedno tomu, uljepšavati i usavršavati zemlju čovjekova je - od Boga mu povjerena - zadaća. Stoga će, mnogo kasnije, i mudrac Sirah opetovati: "Ne prezri tegobna rada ni ratarskog posla što ga je Svevišnji dao" (Sir 7, 15).

Čovjekov se rad tako nadovezuje na Božji stvariteljski i stvaralački rad te je i po svome radu, "stvaranju"¹⁰ i stvaralaštvu čovjek slika Božja. Polazeći od toga da je čovjek "stvoren na sliku i priliku samoga Boga u vidljivom svemiru" Ivan Pavao II. s pravom ukazuje na to da je samo čovjekovo a ne svako djelovanje bilo kojeg (neuosobljenog) živog bića već samim njegovim djelovanjem rad: "Rad je jedna od značajki kojima se čovjek razlikuje od ostalih živih bića. Njihovo se djelovanje, vezano uz životne funkcije, ne

⁷ Usp. G. D. Madžarević, *Rad u Bibliji*, u: Pravoslavna enciklopedija, Beograd, 2002., sv. III, str. 1590-1591.

⁸ "Čovjek je, dakle, već od samoga svog početka pozvan na rad", Ivan Pavao II., *Laborem exercens*, u: M. Valković, *isto*, str. 467.

⁹ Već je u literaturi češće isticano da riječ "obrađivati" u latinskom glasi "colere", glagol koji se s vremenom nije više odnosio samo na obrađivanje polja nego i na ukupnost ljudskih djelatnosti, pa je upravo on u korijenu svima nam dobro poznate riječi "kultura": "Citajući izvještaj o stvaranju čovjeka nemojmo zaboraviti da su temelji kulture udareni u zadaći koju je Stvoritelj dao čovjeku. Stoga kad god radimo na bilo kojem području kulture, vršimo Stvoriteljev zadatak", usp. T. Vojnović, *isto*. Ako se ima u vidu korijen riječi "kultura", neće čuditi da se i u zemljoradnji uvelike govori o tzv. "poljoprivrednim kulturama", pri čemu se misli, primjerice na kukuruz, pšenicu, repu, itd.

¹⁰ Može se razlikovati između stvaranja iz "Ništa" svojstvenog svemogućem Bogu i stvaranja svojstvenog ograničenom čovjeku koje nije iz "Ništa", i u kojemu čovjek - jer njegovo stvaranje nije apsolutno, nego relativno, u smislu da ne započinje i ne završava u njemu - ima samo udio.

može nazivati radom: samo je čovjek sposoban raditi...".¹¹ Rad je svojstvo "osobe" od "Osobe".¹²

Zbog svega toga čovjekov rad je božanska i ljudska djelatnost i on ima svoju izvornu pozitivnu vrijednost i dostojanstvo zasnovano u volji Stvoriteljevoj.¹³ "Bog hoće rad, koji je sastavni dio života i normalna aktivnost".¹⁴

U biblijsko-teološkom pristupu kao negativna posljedica istočnoga grijeha zamislivo je samo čovjekovo doživljavanje rada kao zamora i trpljenja - tzv. "penalno-pedagoška" (kazneno-odgojna) dimenzija rada u spasenjskom kontekstu,¹⁵ a nipošto sam rad: "Zemlja neka je zbog tebe prokleta: s **trudom** ćeš se od nje hraniti svega vijeka svoga! Rađat će ti trnjem i korovom, a hranit ćeš se poljskim raslinjem. U **znoju lica svoga** kruh svoj ćeš jesti dokle se u zemlju ne vratiš: tã iz zemlje uzet si bio - prah si, u prah ćeš se i vratiti" (Post 3, 17-19).

Tumačeći biblijsko izvyješće o stvaranju, bibličari će zaključiti: "Da bi čovjek bio potpun, mora imati životni prostor (vrt), mora imati hranu (plodove vrta), **mora imati svoje zanimanje i rad** (2, 15) kao i zajedništvo s drugim bićem (2, 18-24). Ovo okruženje je bitno za čovjeka i čovjek je tako od svojega Stvoritelja projektiran. U slučaju da se bilo što od toga naruši, tada se ruši i sama čovjekova egzistencija."¹⁶

¹¹ Ivan Pavao II., *Laborem exercens*, u: M. Valković, *isto*, str. 467.

¹² "Budući da je rad *actus personae*, proizlazi da u njemu sudjeluje sav čovjek, tijelom i duhom, nezavisno o činjenici je li riječ o manualnom ili intelektualnom radu.", *isto*, str. 507.

¹³ Pojedini autori govore i o neutralnosti rada: "Rad je po sebi neutralna stvarnost povjerena čovjekovu znanju i moći", usp. N. Hohnjec, *Teologija rada*, u: *Obnovljeni život*, XLIII (1988), br. 2, str. 115. To je ispravno i opravdano ako se o radu govori izvan konteksta njegove osmišljenosti i pozitivnosti, temeljenih u volji Stvoriteljevoj.

¹⁴ N. Hohnjec, *isto*, str. 119. Psalam 104 o radu govori kao o sasvim prirodnoj sastavnici čovjekove svakodnevice: "Tad čovjek izlazi na dnevni posao i na rad do večeri." (Ps 104, 23).

¹⁵ "Rad možemo shvatiti i doživjeti kao mučenje (...) Ako našim mišljenjem i našim postupcima vlada ova slika, rad ćemo shvatiti kao nešto što treba izbjegavati, radit ćemo samo onda ako nas netko pozorno nadzire i ako se budemo bojali užasnih posljedica ne budemo li radili.", Thomas Schindler, *Rad*, u: *Suvremena katolička enciklopedija R-Ž*, Split, 2005., str. 12.

¹⁶ T. Vojnović, *isto*.

1.2. Pristup radu u Novom zavjetu

Isus u evanđeljima ne govori sustavno i izravno o vrijednosti rada, ali je iz svega što je govorio i naučavao vidljivo da on visoko cijeni rad i drži ga neophodnom sastavnicom čovjekova postojanja. Prvi izravni i neposredni cilj Isusova poslanja i navještaja jest Kraljevstvo Božje, ali je kod njega jasno prepoznatljivo da od čovjeka očekuje ravnotežu između fizičkih aktivnosti i posvećivanja pune pažnje Bogu, što je moguće jedino u miru i sabranosti.

On s jedne strane upozorava Martu na uznemirenost i negodovanje zbog vlastite pretjerane zaokupljenosti radom te pohvaljuje Marijinu pažnju naspram Njegove riječi,¹⁷ a istodobno se s druge strane kritički odnosi prema neradu, lijenosti, pasivnosti i pukom verbalizmu bez zalaganja, rada i učinkovitosti.

U Njegovoj prisposobi o povjerenim talentima Gospodar pohvaljuje i nagrađuje one slugu koji su radili s talentima što su im stavljeni na raspolaganje i udvostručili ih, a onoga slugu koji ništa nije radio niti što stekao s povjerenim mu talentom, oslovljava riječima: "Slugo zli i lijeni!" te ga kori i kažnjava (usp. Mt 25, 14-30).

U prisposobi o dva sina kao izvršitelj Očeve volje prepoznat je prvi sin koji, premda je rekao da neće, ipak odlazi na posao u vinograd, za razliku od drugoga sina, koji je riječju prihvatio, ali nije pošao na posao.¹⁸

Isus se u svojem govoru rado koristi primjerima različitih vrsta rada i zanimanja u pozitivnom kontekstu: radnika,¹⁹ trgovca,²⁰

¹⁷ "Marta, Marta! Brineš se i uznemiruješ za mnogo, a jedno je potrebno. Marija je uistinu izabrala bolji dio, koji joj se neće oduzeti" (Lk 10, 41-42).

¹⁸ "Čovjek neki imao dva sina. Priđe prvomu i reče: 'Sinko, hajde danas na posao u vinograd!' On odgovori: 'Neću!' No poslije se predomisli i ode. Priđe i drugomu pa mu reče isto tako. A on odgovori: 'Evo me, gospodaru!' i ne ode. Koji od te dvojice izvrši volju očevu? Kažu: 'Onaj prvi'" (Mt 21, 28-31).

¹⁹ "Kraljevstvo je nebesko kao kad domaćin rano ujutro izađe najmiti radnike u svoj vinograd" (Mt 20, 1).

²⁰ "Nadalje, kraljevstvo je nebesko kao kad trgovac traga za lijepim biserjem: pronade jedan dragocjeni biser, ode, rasproda sve što ima i kupi ga" (Mt 13, 45-46).

ribara,²¹ liječnika,²² sijača,²³ pastira,²⁴ vinogradara,²⁵ upravitelja²⁶ itd.

Kriterij ljudskog spasenja na posljednjem sudu po Isusu nije puko verbalno ispovijedanje Gospodnjeg imena,²⁷ nego isključivo konkretno realno djelovanje iz ljubavi i dobrohotnosti, odnosno rad za dobro bližnjih.²⁸

Već sam u kontekstu govora o starozavjetnom pristupu radu naglasio da čovjek koji radi (radnik), nalikuje na Boga koji radi (Radnika), te je stoga susljedno i logično da i Utjelovljeni Bog bude Radnik i iznova afirmira rad. Premda je jasno da Isus Krist nije, poput mnogih od nas, radio u nekom velikom poduzeću današnjega tipa, također je još više jasno da on svoj tridesetogodišnji ili tridesettrogodišnji zemni život nipošto nije proveo pasivno ljenčareći i gubeći vrijeme. Ako je Crkva percipirala sv. Josipa, Isusova zemaljskog skrbnika i othranitelja, s kojim je Isus prema tradiciji odrastao, kao zanatliju, tesara, odnosno drvodjelju, što je u konačnici rezultiralo i posebnim spomendanom sv. *Josipa Radnika* (1. svibnja), onda se u objektivnoj, obuhvatnoj i cjelovitoj percepciji novozavjetnog Isusa Krista ne smije previdjeti ni *Isus Radnik*, tim više što su njega, već u evanđelju, u njegovom

²¹ "Nadalje, kraljevstvo je nebesko kao kad mreža bačena u more zahvati svakovrsne ribe. Kad se napuni, izvuku je na obalu, sjednu i skupe dobre u posude, a loše izbace" (Mt 13, 47-48).

²² "Čuvši to, Isus im reče: 'Ne treba zdravima liječnika, nego bolesnima! Ne dođoh zvati pravednike, nego grešnike'" (Mk 2, 17).

²³ "Poslušajte! Gle, iziđe sijač sijati..." (Mk 4, 3).

²⁴ "Zaista, zaista, kažem vam: tko god u ovčinjak ne ulazi na vrata, nego negdje drugdje preskače, kradljivac je i razbojnik. A tko na vrata ulazi, pastir je ovaca" (Iv 10, 1-2).

²⁵ "Ja sam istinski trs, a Otac moj - vinogradar" (Iv 15, 1).

²⁶ "Bijaše neki bogat čovjek koji je imao upravitelja" (Lk 16, 1).

²⁷ "Neće u kraljevstvo nebesko ući svaki koji mi govori: 'Gospodine, Gospodine!', nego onaj koji vrši volju Oca mojega, koji je na nebesima. Mnogi će me u onaj dan pitati: 'Gospodine, Gospodine! Nismo li mi u tvoje ime prorokovali, u tvoje ime davle izgonili, u tvoje ime mnoga čudesa činili?' Tada ću im kazati: 'Nikad vas nisam poznao!...' (Mt 7, 21-23).

²⁸ "Dođite, blagoslovljeni Oca mojega! Primitite u baštinu Kraljevstvo pripravljeno za vas od postanka svijeta! Jer ogladnjeh i dadoste mi jesti; ožednjeh i napojiste me; stranac bijah i primiste me; gol i zaogrnušte me; oboljeh i pohodiste me; u tamnici bijah i dođoste k meni.' Tada će mu pravednici odgovoriti: 'Gospodine, kada te to vidjesmo gladna i nahranismo te; ili žedna i napojismo te? Kada te vidjesmo kao stranca i primismo; ili gola i zaogrnušmo te? Kada te vidjesmo bolesna ili u tamnici i dođosmo k tebi?' A kralj će im odgovoriti: 'Zaista, kažem vam, što god učiniste jednomu od ove moje najmanje braće, meni učiniste!'" (Mt 25, 34-40).

zavičaju nazvali "drvodjeljom".²⁹ Također, ako su *Djela apostolska* sav Isusov život sažela u rečenicu da je "prošao zemljom čineći dobro" (Dj 10, 38), onda takvo novozavjetno vrednovanje može biti samo rezultat svijesti i uvjerenja da je njegov život bio satkan od djelatnog zauzimanja oko dobra. Razumljivo je i teološki ispravno da u pristupu Isusu i govoru o njemu, za razliku od sv. Josipa, umjesto rada više mjesta zauzimaju druga Isusova u određenom smislu "bitnija" obilježja i svojstva - primjerice to da je pravi Bog od pravoga Boga, Uskrsli Spasitelj itd., no pri teološkom i duhovnom bavljenju temom rada, *Isus Radnik* i činitelj dobra postaje prvi nadahnitelj kršćaninu radniku.

Primjer *Isusa Radnika* poziv je svim kršćanima da nasljeđuju svoga Učitelja čineći isto kao i on: da prolaze zemljom čineći dobro. Nasljeđujući Isusa nije dovoljno samo ne biti pasivan i nešto činiti (raditi): potrebno je činiti *dobro*.

Međutim koliko god rad bio pozitivna vrednota, on ipak ne smije prerasti u apsolutnu vrednotu. Uvijek vrijedi Isusovo načelo: "Subota je stvorena radi čovjeka, a ne čovjek radi subote. Tako, Sin Čovječji gospodar je subote!" (Mk 2, 27-28), koje u ovom slučaju, parafrazirano, glasi: "Rad je radi čovjeka, a ne čovjek radi rada." Prema Konstituciji *Gaudium et spes* red stvari je podređen redu osoba, a nipošto obrnuto.³⁰

Isus s jedne strane ukazuje na nedostatnost pukoga pasivnog i deklarativnog ispovijedanja pripadnosti Bogu i poziva na učinkovit rad za bližnje,³¹ no s druge strane opominje da ništa vremenito pa ni rad ne može imati prednost pred povezanošću s Vječnim i božanskim, odnosno ne dopušta apsolutizaciju ničega vremenitoga, pa ni rada.

Ako je Isus bio "drvodjelja", ni Pavao nije bio bez zanimanja u kojemu - sukladno mogućnostima - radi čak i nakon što se posvetio naviještanju Radosne vijesti: bio je "šatorar".³²

²⁹ "I otišavši odande, dođe u svoj zavičaj (...) I mnogi što su ga slušali preneraženi govorahu: 'Odakle to ovdome? Kakva li mu je mudrost dana? I kakva se to silna djela događaju po njegovim rukama? Nije li ovo drvodjelja, sin Marijin, i brat Jakovljevi, i Josipov, i Judin, i Šimunov?'" (Mk 6, 1-3); usp. također i Mt 13, 53-55: "I dođe u svoj zavičaj. Naučavaše ih u njihovoj sinagogi te zapanjeni govorahu: 'Odakle ovomu ta mudrost i te čudesne sile? Nije li ovo drvodjeljin sin?'"

³⁰ Usp. GS, 26.

³¹ Usp. bilješke 18 i 27.

³² "Nakon toga napusti Pavao Atenu i ode u Korint. Ondje nađe nekog Židova imenom Akvilu, rodnom iz Ponta, koji netom bijaše došao iz Italije sa svojom

Budući da su sposobnost rada i stvaranja izvorno pozitivni i predstavljaju jedno od očitovanja čovjekove bogolikosti, nerad predstavlja nered i neurednost protivnu volji Božjoj: "Ta sami znate kako nas treba nasljedovati. Jer dok bijasmo među vama, nismo živjeli neuredno: ničiji kruh nismo badava jeli, nego smo u trudu i naporu noću i danju radili da ne bismo opteretili koga od vas. Ne što ne bismo imali prava, nego da vam sebe damo za uzor koji ćete nasljedovati. Doista, dok bijasmo u vas, ovo vam zapovijedasmo: Tko neće da radi, neka i ne jede! A čujemo da neki od vas žive neuredno: ništa ne rade, nego dangube. Takvima zapovijedamo i zaklinjemo ih u Gospodinu Isusu Kristu: neka s mirom rade i svoj kruh jedu" (2 Sol 3, 8-12). U stvarnosti kršćanskog pozitivnog načina života, prema Pavlu, ne postoji dakle mogućnost izbora: raditi ili ne raditi, postoji samo neuklonjiva dužnost i neizostavna moralna obveza rada. Pavao u tome daje sebe za uzor. Samo po sebi se razumije da su od te obveze izuzeti oni koji još ili više nisu u stanju raditi: djeca, starci, bolesnici. Pavlova formulacija ne govori o onima koji ne mogu, nego o onima koji neće raditi.

Pretjerani nerad je već u Starom zavjetu identificiran kao mana i negativnost te stoga vrsna žena "ne jede kruha besposlice" (Izreke 31, 27), a Pavao ističe da i grijeh tada najlakše zauzme prostore u čovjeku: "A uz to se, obilazeći po kućama, nauče biti besposlene, i ne samo besposlene, nego i brbljave i nametljive, govoreći što ne bi smjele (...). Jer već su neke zastranile za Sotonom." (1 Tim 5, 13-15).³³

ženom Priscilom jer je Klaudije naredio da svi Židovi napuste Rim. Pohodio ih je i, kako bijahu istog zanimanja, ostao kod njih i radio. Po zanimanju bijahu šatorari" (Dj 18, 1-3).

³³ Stoga i sveti oci, već od starine, savjetuju rad kao jedno od sredstava očuvanja od grijeha i đavla. Sveti Jeronim (347.-420.), primjerice, u poslanici Rustiku piše: "Radi neki posao, da te đavao uvijek nađe zaposlenim", usp. Sv. Jeronim, Poslanica 125 *Ad Rusticum*, ML 22, 1078. U tom slijedu i mnoga redovnička pravila i ustanove izrijekom navode rad i zauzimanje kao učinkovitu preventivu protiv grijeha, zla i Zloga. Tako npr. u "Prvotnom" pravilu Reda Blažene Djevice Marije od gore Karmela, s početka 13. stoljeća (Pravilo je dao karmelićanima sv. Albert, jeruzalemski patrijarha, između 1206. i 1214. godine, odobrio ga je prvo papa Honorije III., 30. siječnja 1226., a potom i nekoliko drugih papa), doslovno piše: "Budite zauzeti nekim poslom, da vas đavao ne zatekne nezaposlene i da ne bi zbog vašeg nerada zaposjeo duše vaše.", usp. *Pravilo, Ustanove i odredbe za primjenu ustanova Reda bosonoge braće Blažene Djevice Marije od gore Karmela*, Rim, 1986. (izdanje na hrvatskom jeziku), str. 21.

2. TEOLOGIJA I DUHOVNOST RADA

Relativno ograničeni okviri ovoga rada učinili bi neprimjerenim ovdje neko opetovano sustavno predstavljanje teologije rada, o kojoj već postoje sustavniji radovi.³⁴ Ovdje ću se stoga osvrnuti samo na već navođenu encikliku *Laborem exercens* (*Radom čovjek*) pape Ivana Pavla II. iz rujna 1981., koja sadrži u novije vrijeme najcjelovitije izloženi nauk Crkve o radu. Objavljena u povodu devedesete obljetnice znamenite enciklike *Rerum novarum*, ona osobitu pozornost poklanja pravima ljudi kao radnika. Sažimljući sadržaje enciklike Monika K. Hellwig će reći: "Prema Božjem poretku pretpostavlja se da je rad koji ljudi obavljaju dobar za njih, same radnike, nadahnjujući njihove ljudske živote. Pretpostavlja se da on pomaže radnicima kao pojedincima, da je dobar za njihove obitelji i dobar za kakvoću života i odnosa u društvu. (...) u praksi to znači da glavna zaokupljenost mora biti kakvoća života radnika a ne maksimiziranje profita."³⁵

Međutim, u kontekstu teme ovoga rada osobito je važan peti, zadnji dio enciklike, koji donosi "elemente za duhovnost rada", a koje – teološki vrlo suvremeno – zasniva pretežito na kristološkom pristupu. Taj dio enciklike sadrži četiri podcjeline čiji su naslovi: "Posebna uloga Crkve" (br. 24), "Rad kao sudioništvo u Stvoriteljevu djelu" (br. 25), "Krist, čovjek rada" (br. 26) i "Ljudski rad u svjetlu križa i uskrsnuća Kristova" (br. 27). U br. 24, kako sam naslov cjeline nagoviješta, ukazuje se među ostalim na dužnost Crkve da se izjasni o radu "s gledišta njegove ljudske vrijednosti i moralnog poretka". Broj 25 podsjeća da "čovjek treba nasljedovati Boga i kada radi i kad se odmara" - Bog, dakle, koji je stvarao (radio) i odmarao uzor je i orijentir i čovjekovu radu i odmoru. U broju 26. konstatira se da je Isus naviještao i djelom vršio "evanđelje rada", da je i sam bio "čovjek rada, zanatskoga rada", da on "pripada 'svijetu rada', cijeni i poštuje čovjekov rad" te "s ljubavlju gleda na taj rad i na njegove razne oblike...".³⁶ Naposljetku, u 27. broju, zadnjem broju Enciklike, na početku stoji zapažanje: "Svaki rad, bilo manualni bilo intelektualni, neizbježno je povezan s trudom", koje se potom sagledava u već izloženom biblijskom kontekstu: "Knjiga Postanka to upečatljivo izražava suprotstavljajući izvornom blagoslovu rada,

³⁴ Usp. npr. N. Hohnjec, *isto*, str. 115-130.

³⁵ Monika K. Hellwig, *Laborem exercens*, u: *Suvremena katolička enciklopedija F-LJ*, Split, 2005., str. 293.

³⁶ Usp. Ivan Pavao II., *Laborem exercens*, u: M. Valković, *isto*, str. 509-510.

sadržanom u samom otajstvu stvaranja i povezanom uz uzdignuće čovjeka do slike Božje, prokletstvo koje je grijeh donio sa sobom: 'Zemlja neka je zbog tebe prokleta: s trudom ćeš se od nje hraniti svega vijeka svog!' Ta muka vezana uz rad naznačava put kojim će ići ljudski život na zemlji te navještaj smrti: 'U znoju lica svoga kruh ćeš jesti dokle se u zemlju ne vratiš...'“³⁷ Na toj idejnoj podlozi Enciklika potom razlaže temu trudbenog obilježja rada u svjetlu evanđelja i vazmenog otajstva Isusa Krista, koje "obuhvaća križ Kristov, njegovu poslušnost do smrti", ali "također i uzvišenje Krista koji se po svojoj smrti na križu vraća svojim učenicima sa snagom Duha Svetoga u uskrsnuću". Napor i trud koji idu uz rad treba što je moguće više uklanjati, ali u onom naporu, znoju i križu bilo koje vrste patnje koju neće uspjeti ukloniti, kršćanin neće vidjeti samo nevolju i prokletstvo nego i priliku za *sudjelovanje* u spasenjskom Kristovom trpljenju, za *suradnju* u Kristovom djelu spasenja i za *sjedinenje* s raspetim i trpećim Kristom: "Znoj i trud što ih rad nužno uključuje u sadašnjim uvjetima čovječanstva pružaju kršćaninu i svakom čovjeku koji je pozvan da slijedi Krista mogućnost da u ljubavi sudjeluju u djelu koje je Krist došao izvršiti. To djelo spasenja izvršeno je trpljenjem i smrću na križu. Podnoseći muku rada u jedinstvu s Kristom razapetim za nas, čovjek na neki način surađuje sa Sinom Božjim na otkupljenju čovječanstva."³⁸

Budući da ovdje ne mogu dalje ulaziti u opširnije prikaze i analize, na temelju prethodno izložene biblijske duhovnosti rada, ograničit ću se samo na pojedina pitanja s obzirom na teologiju i duhovnost rada, osobito na ona koja su relevantna u današnjem kontekstu i pod vidom praktične primjene, nastojeći originalnim razmatranjem i naglascima dati određeni vlastiti prinos komplementarnom upotpunjenju suvremene multidisciplinarne analize ljudskog rada. Pri tome svjesno nastojim imati u vidu i određenu univerzalnu i ekumensku dimenziju, koja se ovdje dakako ne može sastojati u nekom eksplicitnom bavljenju ekumenskim temama, nego u usklađenosti i prožetosti cijeloga razmatranja "univerzalnim", općeljudskim pristupom "u duhu ekumenizma i dijaloga", nadajući se time omogućiti razumijevanje i relevantnost ovih razmatranja o teologiji i duhovnosti rada i izvan judeo-kršćanskih svjetonazorskih sredina.

³⁷ Usp. *isto*, str. 511-512.

³⁸ Usp. *isto*, str. 512.

2.1. Sociološka razina: rad kao poveznica među ljudima i s Bogom

Uz to što je rad sredstvo ispunjavanja volje Božje (obrađivanje stvorenja Božjega) i povezanosti s Bogom, održavanja čovjeka u životu, rad je i sredstvo povezanosti s drugim ljudskim osobama te ima i svoju društvenu vrijednost. "Čovjek po radu razvija sebe i gradi mostove prema drugima za skladan suživot."³⁹ Tu dimenziju jasno naglašava i crkveno učiteljstvo: "Rad stoga nosi posebnu oznaku čovjeka i čovječstva, oznaku osobe koja djeluje u zajedništvu drugih osoba..."⁴⁰ Koliko je rad relevantan u interpersonalnom kontekstu (pojedinaac naspram drugih osoba: naspram čovjeka i naspram Boga) možemo postati svjesni već pri prvom posvješćenju i analizi što nam je kao pojedincima potrebno za postajanje i opstajanje i čime se sve služimo u održavanju vlastitog života: radom i "rezultatima rada" drugih osoba, bilo Stvoritelja bilo drugih ljudi, mi se služimo doslovno neprestance, od začeca i rođenja do smrti, od jela i odijela do počinka u postelji, 24 sata na dan, tako da je život pojedinca bez ikakve suradnje drugih osoba praktično neodrživ i nezamisliv.

Zajedničkim radom i nastojanjem ljudi se mogu povezati u dobru, a odnosi kroz rad i tijekom rada mogu uspostavljati i izgrađivati njihovo zajedništvo i bratstvo, tako da rad može postati izričaj ljubavi i drugih pozitivnih međuljudskih poveznica. Thomas Schindler će u tom smislu naglasiti: "Rad se mora odvijati tako da među radnicima potiče osjećaj zajedništva. Svaki čovjek (...) mora osjećati da je konačni proizvod rezultat zajedničkog napora svih uključenih u radni proces."⁴¹ Sociološku i međuljudsku dimenziju rada bilo bi po sebi moguće vrlo obuhvatno obraditi, no za nas je u okvirima ovoga rada dostatno biti svjestan njezinog postojanja i značenja.

2.2. Zastranjenja

U povijesti duhovnosti nisu nepoznate niti ekstremne tendencije i idealizacije, kojima ovdje također ne mogu posvetiti veću pozornost. Napomenut ću samo da se u njima, na jednoj

³⁹ N. Hohnjec, *isto*, str. 123.

⁴⁰ Ivan Pavao II., *Laborem exercens*, u: M. Valković, *isto*, str. 467-468.

⁴¹ T. Schindler, *isto*, str. 13.

strani, najčešće davalo prostor samo apsolutnom spiritualizmu i jednostrano veličalo tzv. *fuga mundi* - bijeg od svijeta, koji se - u ime prvenstva vječnoga nad vremenitim - izražavao i odustajanjem od rada i aktivnosti, svodeći ljudsku aktivnost na minimalnu mjeru, potrebnu za puko održavanje života, dok je, na drugoj strani, radna sposobnost i učinkovitost uzimana kao glavni ili čak jedini kriterij vrednovanja čovjeka.⁴²

2.3. *Nauk o molitvi i radu u autentičnoj predaji Crkve*

Ni Biblija ni autentična crkvena predaja ne drže rad nečim što bi odvajalo od Boga, što bi ga omalovažavalo i obezvrjeđivalo. Naprotiv rad je u autentičnoj teologiji i predaji uz molitvenu dimenziju uvijek promatran kao neophodna i komplementarna sastavnica čovjekovog življenja. To je osobito jasno izrazio sv. Benedikt, suzaštitnik Europe u svome poznatom geslu: "ora et labora" - "moli i radi". No ne samo da to načelo vrijedi u komplementarnom smislu susljedne molitve i rada (jedno nakon drugog) nego ono vrijedi i u smislu istovremene molitve i rada, koje iskazuju parafraze "moleći radi" i "radeći moli", a koje su nedvojbeno u skladu s biblijskim i patrističkim naukom kao i naukom duhovnih naučitelja Crkve. Svetopisamski novozavjetni nalog "Bez prestanka se molite!" (1 Sol 5, 17) zasigurno ne traži da se 24 sata na dan bez prekida verbalno i mentalno moli Bogu, bez rada, jela, spavanja itd., nego "da - bdjeli ili spavali - zajedno s njime živimo (1 Sol 5, 10), jer u njemu doista živimo, mičemo se i jesmo" (Dj 17, 28).

Govoreći o tzv. neprestanoj molitvi, o molitvi dakle koja ne prestaje ni u vrijeme rada, sv. Augustin polazi od toga da je bit molitve u želji za Bogom i blaženim životom, koji su neprestance u nama. Ta želja je okosnica molitve i gdje postoji želja, gdje je čovjek prožet tom željom, mirovao ili radio, bdio ili snivao, ostvaruje se molitva: "To znači da je molitva i sama tvoja želja. Ako je neprestana želja, onda je i neprestana molitva. Nije Apostol uzalud rekao: 'Molite bez prestanka'. Zar ćemo neprestano klečati, ležati prostrti, ili držati uzdignute ruke, da bi se moglo reći: 'Molite bez prestanka'? Ako kažemo da je samo to molitva, onda ne možemo moliti bez prestanka. Ali ima drukčija nutarnja neprestana

⁴² "Bilo bi opasno kada bi rad sam po sebi postao odlučujući činilac tako da bi se vrednovali samo radinost i privređivanje", N. Hohnjec, *isto*, str. 123.

molitva, a to je želja. Ako imaš dobru nakanu, pa bilo što radio, ne prestaješ moliti. Ako ne želiš prestati moliti, a ti ne prestani željeti. Neprestana tvoja želja, to je tvoj neprestani glas. Zašutjet ćeš ako prestaneš ljubiti (...). Studen ljubavi muk je srca; žar ljubavi glas je srca.”⁴³

No ovo ne treba shvatiti u smislu da bi onda posebno vrijeme za molitvu, pojedinačnu ili zajedničku, verbalnu (usmenu) ili tihu trebalo biti suvišno i nepotrebno. Augustin pojašnjava: “Uvijek, dakle, molimo stalnom željom (...). Ali u nekim vremenskim razmacima molimo Boga i riječima, da tim osjetnim znakovima sami sebe opomenemo i da upoznamo koliko smo u toj želji napredovali i da sami sebe smjelije potaknemo da se ta želja poveća.”⁴⁴ Iz Augustinovih riječi postaje s jedne strane jasno da verbalna molitva i posebno vrijeme posvećeno samo molitvi ne predstavljaju bit molitve, da bi bilo dovoljno samo paziti na to: posve je moguće da netko savršeno i ujednačeno obdržava tzv. propisane molitvene časove i verbalnu molitvu (npr. radi obiteljske navike, ljudskih obzira ili redovničke discipline), a da ipak ne gori željom za Bogom. No ta posebna molitvena vremena, uči, s druge strane, Augustin, itekako su korisna i potrebna jer se njima hrani i potiče želja za Bogom i nebeskim vječnim stvarnostima. Ideal molitve je ostvaren tek ako je dosljedno obdržavanje propisanih molitvenih časova i verbalne molitve, pojedinačne i(li) zajedničke izražaj u čovjeku stvarno rasplamsane želje za Bogom i ljubavi prema Njemu. U molitvi koja bi bila bez toga bitnog unutarnjeg sadržaja, postojala bi samo ambalaža, doduše bespogovorno uredna, ali ipak prazna. S druge strane, zamislivo je da netko može nositi želju za Bogom i sve što radi vršiti iz ljubavi prema Bogu, makar se ta želja i ljubav i ne izražavala uvijek redovitim verbalnim molitvama i obdržavanjem molitvenih časova. Takav ostaje istinski molitelj dokle god u njemu traje želja i ljubav naspram Boga, no on mora biti svjestan da se neprakticiranjem posebnih molitvenih vremena i verbalne molitve izlaže opasnosti od slabljenja motivacije i hlađenja želje i ljubavi prema Bogu.

⁴³ Iz *Tumačenja psalama svetog Augustina, biskupa* (Ps 37, 13-14: CCL 38, 391-392, u: Časoslov rimskog obreda, I, Zagreb, 1984., str. 206-207.

⁴⁴ Iz *Poslanice Probi svetog Augustina, biskupa* (Posl. 130, 8, 15. 17-9, 18: CSEL 44, 56-57;59-60) u: Časoslov rimskog obreda, IV, Zagreb, 1985., str. 269-270.

Iz rečenoga proizlazi da u govoru o pravoj molitvi i istinskim moliteljima,⁴⁵ pa i o “grijesima neobdržavanja propisanih molitvi u određeno vrijeme i na određenom mjestu”⁴⁶ umjesto izvanjskog kvantitativno-juridičkog pristupa u prvi plan treba stavljati unutarnju egzistencijalno-iskustvenu dimenziju.⁴⁷

Ideja neprestane molitve, prisutna u Bibliji i u tradiciji Crkve, pretpostavlja dakle da i rad može biti molitva, odnosno sredstvo povezanosti i komuniciranja s Bogom. Ona se uvijek iznova susreće u kršćanskoj duhovnosti, što ću ovdje ukratko pokazati na nekoliko primjera iz - meni kao karmelićaninu - najbliže tradicije karmelske duhovnosti.

“Tajna” kako je moguće radom (kroz rad, pomoću rada, u radu, radeći) moliti, podudara se s “tajnom” *neprestane ili trajne molitve*, a ona je jednostavno u tome da se sve što se čini i(li) ne čini posvećuje Bogu, čini iz ljubavi prema njemu i proživljava kao vršenje njegove volje. Karmelski duhovni učitelji jasno su razaznavali bit molitve i mogućnost njenog ostvarivanja i kroz rad i to su jasno izražavali u svojim spisima. Tako Terezija Avilska piše: “Unutarnja me pobuda potiče da u bilo čemu služim Bogu, pa kad ne mogu činiti ništa više, kitim slike cvijećem i grančicama, metem, uređujem kapelu”.⁴⁸ Tu prožetost rada i svakog drugog trenutka ljubavlju i povezanošću s Bogom još iscrpnije u 17. stoljeću opisuju karmelićanin br. Lovro od Uskrsnuća (Nikola Herman), Terezijin duhovni sin iz Karmela u Parizu: “Velika je zabluda vjerovati da se vrijeme molitve mora razlikovati od ostaloga vremena. Ne! Jednako smo obavezni biti sjedinjeni s Bogom – u vrijeme rada po radu i u vrijeme molitve po molitvi”.⁴⁹ To svoje uvjerenje on oslikava vlastitim konkretnim primjerom: “Po naravi sam vrlo nesklon radu u kuhinji. Ipak sam se naučio i tamo sve raditi iz ljubavi prema

⁴⁵ “Kaže mu žena: ‘Gospodine, vidim da si prorok. Naši su se očevi klanjali na ovome brdu, a vi kažete da je u Jeruzalemu mjesto gdje se treba klanjati.’ A Isus joj reče: ‘Vjeruj mi, ženo, dolazi čas kad se nećete klanjati Ocu ni na ovoj gori ni u Jeruzalemu (...). Ali dolazi čas - sada je! - kad će se istinski klanjatelji klanjati Ocu u duhu i istini jer takve upravo klanjatelje traži Otac” (Iv 4,19-23).

⁴⁶ Primjerice, kada je riječ o dosljednom ili doslovnom obdržavanju discipline molitve brevijara, koja je predviđena i propisana općim zakonodavstvom Crkve i partikularnim zakonodavstvima redova i družbi.

⁴⁷ “Kad molite, ne blebećite kao pogani. Misle da će s mnoštva riječi biti uslišani. Ne nalikujte na njih (...). Vi, dakle, ovako molite: ‘Oče naš...’” (Mt 6, 7-9).

⁴⁸ Terezija Avilska, *Život*, 30, 20.

⁴⁹ N. Herman (br. Lovro od Uskrsnuća), *Bog nadohvat duše*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, ³1986., IV. razgovor.

Bogu. Molim ga u svakoj prilici za milost da mogu ispuniti svoje dužnosti. Tako mi je taj posao u ovih petnaest godina, koliko sam do sada proveo u kuhinji, bio vrlo lak. Sad sam u postolariji i ondje mi se vrlo sviđa. Ali, u svako sam doba spreman predati taj posao, kao, uostalom, i svaki drugi posao, jer se u svakome radujem čak i najneznatnije stvari činiti iz ljubavi prema Bogu. Vrijeme koje je određeno za molitvu, ja ne razlikujem od ostaloga vremena. Ako mi otac prior zapovjedi, ja se povlačim na molitvu, iako mi nije potrebno posebno vrijeme za molitvu, jer me ni najveći posao ne može omesti u povezanosti s Bogom”.⁵⁰

Premda se između *laborare* i *orare* ne može staviti znak jednakosti, istinska i duboka želja za Bogom, ljubav prema Bogu i povezanost s Bogom pri svakom radu i u svako vrijeme, dokida u određenom smislu “umjetnu”, možda ponajviše radi preglednosti, sustavnosti i lakšeg poimanja stvorenu “klasičnu” suprotnost između *rada* i *molitve*, između *actio* i *contemplatio*, te posvješćuje da te dvije dimenzije nikada, pa ni u klauzurnim (kontemplativnim) molitvenim redovima, ne mogu postojati posve odvojeno, samostalno, jedna bez druge, nego se uvijek isprepleću. Pri tome, dakako, ovisno o afinitetima i ustrojstvu osobe, o odabiru načina života, o poslanju, o okolnostima i aktualnim potrebama obitelji, redovničke zajednice i Crkve, naglasak – u kraćem ili duljem razdoblju života – smije i treba biti legitimno i opravdano postavljen kod jednih više na *actio*, a kod drugih više na *contemplatio*. Katkada konfrontacije, netolerantnost, međusobni prigovori i prozivanja u našim kršćanskim sredinama s obzirom na pitanje odnosa rada i molitve očituju više površnost, navijaštvo i isključivost negoli zrelo i duboko sagledavanje biti stvari. Stoga je dobro imati u vidu da “Benediktova formula znači sintezu, a ne kontrapoziciju između rada i kontemplacije, šutnje i akcije. Molitva tako shvaćena jednaka je zauzimanju, a zauzimanje je jednako molitvi. Postoji, naime, jedan jedini poziv na služenje Bogu i bližnjemu: Bogu u bližnjemu i bližnjemu u Bogu.”⁵¹

Govoreći o duhovnosti rada, naglaske treba postavljati ravnomjerno, tako da bude jasno da nikakav rad ne može sam po sebi biti dostatan u smislu zamjene za molitvenu povezanost s Bogom, kao što također nikakvo “bavljenje isključivo molitvom” ne dispencira čovjeka od univerzalne zadaće koju mu je Bog povjerio s

⁵⁰ Isto.

⁵¹ N. Hohnjec, isto, str. 125.

obzirom na "vrt", odnosno na ovostrano čovjekovo obitavalište: "da ga obrađuje i čuva" (Post 2, 15). Rad koji ne bi bio posvećen Bogu i koji ne bi povezivao s Bogom, ostao bi smisaono zatvoren u samome sebi i u ovostranosti⁵² te bi izgubio svoju "dušu", svoju mističnu bit i svoj konačni eshatološko-transcendentni smisao. Ivan Pavao II. stoga naglašava da je Crkva "posebno dužna oblikovati takvu duhovnost rada, koja će pomoći svim ljudima da se pomoću njega približe Bogu, Stvoritelju i Otkupitelju, da sudjeluju u njegovim spasiteljskim planovima što se tiču čovjeka i svijeta, i da prodube u svom životu prijateljstvo s Kristom...".⁵³

Ni najkontemplativnije zajednice nisu lišene dimenzije rada. Oni koji poznaju način života kontemplativnih zajednica, znaju da je vrlo daleka od stvarnosti predodžba koju se ponekad susreće, da bi kontemplativni redovnici i redovnice provodili život ne radeći, nego moleći, i da je – budući da ne rade – "djelo milosrđa" otići u njihove govornice i "skratiti im vrijeme" da se ne dosađuju. Osobe u tzv. "kontemplativnim zajednicama" pozvane su biti kontemplativne više po načinu pristupa svemu, sveukupnoj stvarnosti i zbivanjima, među ostalim i molitvi i radu, negoli po "umanjenom" radu, a "uvećanoj" molitvi. One doista "moleći rade" i "radeći mole". I tu nipošto nisu samo molitva i rad "u igri"! Tim osobama su Bogom prožeti i *svi* ostali trenutci, bilo zajednički, bilo samotni, bilo u zajedničkoj molitvi, radu, jelu ili rekreaciji s drugima, bilo u trenutcima odmora, osame radi poniranja do božanskih korijena i biti svih stvari. Biti kontemplativan ne znači prvenstveno obdržavati neki određeni dnevni red, ma koliko on sati molitve sadržavao, nego znači neprestance motriti svijet i sebe u svijetu, doslovce: uvijek i sve, na drugačiji, dublji, bogatiji i Božji način.

Kontemplativna redovnica, najmlađa, 33. naučiteljica Crkve, sv. Terezija od Djeteta Isusa i Svetoga Lica, isticala je potrebu vrijednog i sabranog rada i "bila je protiv svake tromosti u radu i nije mogla podnijeti ako bi netko radio nemarno".⁵⁴ Branila je rad kao sastavnicu svakog ljudskog života, pa i života klauzurnog, kontemplativnog redovništva. Poznato mjesto u evanđelju o Mariji i Marti, koje se često pojednostavnjeno, površno i stoga pogrešno interpretira kao nevrjednost rada i aktivnosti u usporedbi s

⁵² "Rad ne može imati svoj smisao; stoga rad ne daje smisao čovjeku, nego čovjek daje smisao radu". *Isto*, str. 115.

⁵³ Usp. Ivan Pavao II., *Laborem exercens*, u: M. Valković, *isto*, str. 507-508.

⁵⁴ M. Breig, *Radost u molitvi*, Zagreb, 1973., str. 24.

vrijednošću molitve i kontemplativnosti, ta tako mlada, a tako iskusna i razborita naučiteljica Crkve tumači na sljedeći način: "Isus ne kori Martine poslove. Tim se poslovima njegova božanska majka čitav život podvrgavala u poniznosti, jer je morala pripremati obroke svetoj obitelji. On je samo htio ukoriti nemir svoje revne gostoprimke."⁵⁵ Ono što Mala Terezija savjetuje, nije bijeg u pretjeranu pasivnost, iza koje se lako može prikriti lijenost, niti u pretjerani rad i aktivnosti, iza kojih se može kriti nemir i previđanje Boga,⁵⁶ nego je Tereziji prvenstveno stalo da i posao, jednako kao i molitva, ne bude nesabran, površan i neosmišljen, nego "posvećen Bogu", sredstvo povezanosti s Bogom te žali što ima duša "koje vrše neki posao samo ravnodušno ili tek površno".⁵⁷ Svojoj sestri Leoniji savjetuje: "Dok se predaješ vanjskim djelima, tvoj jedini cilj mora biti: svjedočiti se Isusu, sve prisnije se s njime sjediniti."⁵⁸ Poznavatelji života i duhovnosti Male Terezije će s pravom zaključiti: "Tereziju se jedva moglo nadmašiti u spajanju molitve i rada i u njihovu međusobnom prožimanju".⁵⁹

2.4. Kriterij spasenjske vrijednosti rada

Za razliku od idealističko-divinizacijskog i kulturnog⁶⁰ komunističkog ili radikalno-utilitarističkog i profitabilnog kapitalističkog

⁵⁵ Isto, str. 24.

⁵⁶ One sestre koje su katkada znale pretjerati i doći u opasnost da ih rad i aktivnost više ne povezuju s Bogom nego ih vode u zaborav Boga i razdvojenost od Njega, Terezija je podsjećala: "Niste ovamo došli da obavite neku veliku množinu posla. Ne smije se raditi samo radi uspjeha (...). Čitala sam jednom da su Izraelci kod gradnje jeruzalemskih zidova jednom rukom radili, a u drugoj držali mač (usp. Ezdra 2, 4 sl.). To dobro pokazuje što imamo raditi: samo jednom rukom raditi, a drugom braniti svoju dušu protiv rastresenosti koje ju priječe da se sjedini s dragim Bogom", usp. isto, str. 24-25.

⁵⁷ Usp. isto, str. 24.

⁵⁸ Isto, str. 26.

⁵⁹ Usp. isto, str. 26.

⁶⁰ Elementi trijumfalističkog veličanja i personifikacije rada, odnosno kulturno-divinizacijskog pristupa radu prepoznatljivi su i u "pjesmicama" posvećenim radu, koje smo kao djeca, tijekom komunističke vladavine u Hrvatskoj, morali masovno učiti napamet, primjerice u pjesmi poznatoj kao "Drugarska":

"Drugarska se pjesma ori,	Podignimo uvis čela	U divljaka luk i strijela,
pjesma koja slavi rad.	mi - junaci rada svog,	željeznica, selo i grad,
Srce gromko nek' nam zbori:	naša bi'će zemlja cijela,	to su naših ruku djela,
da nam živi, živi rad!!!	da nam živi, živi rad!!!	da nam živi, živi rad!!!!

pristupa radu, koji su – svaki na svoj način – skloni apsolutizaciji rada i zloporabi čovjekovih nagnuća (npr. pohlepe i ovisnosti ljudi u suvremenom konzumno-hedonističkom mentalitetu), duhovni pristup s jedne strane visoko cijeni, a s druge strane istovremeno relativizira rad, dovodi ga u relaciju (odnos) s Bogom i vrednuje ga prvenstveno pod vidom njegove bogoodnošajne i spasenjske uloge,⁶¹ odnosno njegova pridonosenja konačnom čovjekovom spasenju u zajedništvu s Bogom,⁶² Na taj način nastoji postići pravu ravnotežu među ekstremnostima apsolutizacije rada i njegove negacije. Stoga u duhovnom pristupu nije bitna izvanjski mjerna količina rada, njegova veličina, opsežnost i monetarna vrijednost, već je bitno ono unutarnje, nevidljivo i nemjerljivo, što stoji iza izvanjskog rada, djela i ostvarenja. Takva valorizacija propitkuje prvenstveno koliko čovjekoljublja i bogoljublja sadrži pojedina radna aktivnost i pri takvom vrednovanju najednom postaje moguće da mnoga izvana gledano “velika” djela ostanu spasenjski bezvrijedna, ukoliko su urađena, recimo, iz sebičnosti, častohleplja i slično.

Duhovni učitelji Crkve, osobito oni karmelski, rado opetuju da nije bitna veličina djela, nego veličina ljubavi s kojom je djelo učinjeno i da u velikim djelima može biti malo ljubavi kao što i u malim djelima može biti mnogo ljubavi. Tako će već spomenuti br. Lovro od Uskrsnuća jasno kazati da Bog “ne gleda kao mi na veličinu djela, nego na ljubav s kojom se djelo čini”,⁶³ On to oslikava vlastitim iskustvom: “Ja prevrćem palačinke u tavi iz ljubavi prema Bogu. Ako sam dovršio posao i više nemam što raditi, bacam se na pod i molim se Bogu, kojem zahvaljujem za milost što smijem raditi. Nakon toga ustajem zadovoljan poput kralja. Ako ne mogu ništa drugo činiti, zadovoljan sam ako iz ljubavi prema Bogu smijem podići jednu slamku sa zemlje”.⁶⁴

A već spomenuta najmlađa naučiteljica Crkve, treća žena u tom nizu naučitelja, Terezija od Djeteta Isusa i Svetoga Lica, napisala u svome bestselleru, *Povijesti jedni duše*: “Shvaćam vrlo dobro da nas samo ljubav može učiniti milima dragom Bogu, i ta

⁶¹ “...On je sredstvo kojim čovjek svijetu, pa tako i sebi donosi ispunjenje.” Thomas Schindler, *isto*.

⁶² “Tà što će koristiti čovjeku ako sav svijet stekne, a životu svojem u nudi?” (Mt 16, 26).

⁶³ Nicolas Herman (br. Lovro od Uskrsnuća), *Isto*.

⁶⁴ *Isto*, Životopis.

je ljubav jedino dobro za kojim težim”.⁶⁵ Svjesna da tzv. “velika djela” mogu sadržavati malo ljubavi, a mala djela puno ljubavi ona odlučuje istrošiti svoj život tako “da iskoristim sva najmanja djela i da ih činim iz ljubavi”.⁶⁶

ZAKLJUČAK

Pokušavajući iz svega što je ovdje izrečeno izabrati ono što se može lakše zapamtiti i konkretno provesti u djelo, izdvojiti ću samo nekoliko subjektivno odabranih duhovnih po(r)uka i posvješćenja s obzirom na teologiju i duhovnost rada:

1. rad je od Boga povjerena nam zadaća i on sam po sebi ne odvaja od Boga, nego nas čini sličnim njemu i njegovim suradnicima u obrađivanju, održavanju i usavršavanju stvorenja;

2. po radu i pri radu, u svemu što god je sastavnica naše svakodnevice, možemo biti sjedinjeni s Bogom ako rad posvećujemo Njemu i činimo ga iz ljubavi prema Njemu;

3. spasenjski nije bitna količina ni veličina rad(ov)a, nego samo ljubav prema Bogu i čovjeku koju rad sadrži ili ne sadrži.

Završavam napomenom da bi za cjelovito sagledavanje teme rada pod biblijskim i duhovno-teološkim vidom bio potreban sustavniji, opsežniji i detaljniji prikaz, no ipak se nadam da i ovi zadani nam okviri omogućuju temeljni uvid i orijentaciju na tom području. Želio bih da nas ovo promišljanje potakne i pomogne nam da vrednujemo rad u pravoj mjeri, da prepoznamo njegovu povezanost s Bogom i da ga se “prihvatimo” kao svete stvari i nasljedovanje onoga koji je “prošao zemljom čineći dobro” (Dj 10, 38), kako na kraju naših dana i mi ne bismo čuli pitanje: “Zašto ovdje stojite vazdan besposleni?” (Mt 20, 6).

⁶⁵ Sveta Terezija od Djeteta Isusa, *Povijest jedne duše*, Zagreb, ²1968., str. 121.

⁶⁶ *Isto*, str. 128.